

Надія Лазарович

**ПРИРОДА – ДЖЕРЕЛО
ОБДАРОВАНOSTI**

*Програма розвитку інтелектуальних і
творчих здібностей дітей старшого
дошкільного віку*

Івано-Франківськ
2006

Академія педагогічних наук України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
Науково-методичний центр
"Українська етнопедагогіка і народознавство"

Надія Лазарович

**ПРИРОДА – ДЖЕРЕЛО
ОБДАРОВАНOSTI**

*Програма розвитку інтелектуальних і творчих
здібностей дітей старшого дошкільного віку*

Івано-Франківськ
2006

Рецензенти:

Н.Р. Кирста, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

О.Б.Будник, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник НМЦ "Українська етнопедagogіка і народознавство" АПН України та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Друкується відповідно до рішення Вченої ради НМЦ "Українська етнопедagogіка і народознавство" АПН України і Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника (протокол № 3 від 6 вересня 2006 року)

Лазарович Н. Природа – джерело обдарованості. – Програма розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку. – Івано-Франківськ, 2006. – 31с..

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
РОЗДІЛ I. ОБДАРОВАНИ ДІТИ: ПСИХОЛОГІЧНА ДОВІДКА..	8
РОЗДІЛ II. НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ І ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	12
2.1.Орієнтовний зміст навчання і виховання дітей.....	12
2.2.Інтелектуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку: показники виміру	15
2.3. Показники виміру творчості дітей старшого дошкільного віку.....	16
РОЗДІЛ III. ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДНЗ.....	18
3.1.Методи розвитку інтелектуальних здібностей дітей старшого дошкільного віку.....	18
3.2. Методи розвитку творчих здібностей старших дошкільників.....	22
3.3.Форми організації навчальної діяльності.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Виявлення інтересів дітей, їх подальший розвиток і підтримка допитливості в пізнанні багатогранності навколишнього світу стає одним із пріоритетних завдань дошкільної освіти кінця ХХ – початку ХХІ століття. Про це свідчать зміст Закону України “Про дошкільну освіту”, “Базовий компонент дошкільної освіти” та інші документи, в яких розвиток творчих здібностей розглядається першочерговим завданням на найближчі десятиліття.

Вирішення актуальних аспектів проблеми (виокремлення певних характеристик обдарованості та виявлення інтелектуального й творчого потенціалу особистості; вивчення взаємодії творчого потенціалу та його структурних компонентів; окреслення змісту освіти; визначення низки педагогічних умов стимулювання обдарованості в різних видах діяльності дошкільників, налагодження тісної співпраці педагогів з їхніми батьками) потребує розробки, обґрунтування та практичної апробації новітніх технологій освітнього процесу.

Представлені у програмі матеріали зорієнтовані на розвиток інтелектуально-творчого потенціалу особистості кожної дитини і дає можливість особливо обдарованим дошкільникам розвивати здібності в групі типового дошкільного навчального закладу.

Мета програми – створення умов для повноцінного розвитку інтелектуальних і творчих здібностей дітей 5-6 річного віку в контексті їх екологічної освіти.

Розгортання дитячої обдарованості в процесі екологічного виховання обумовлено ознайомленням із довкіллям, що забезпечує природний розвиток здібностей дитини. Пізнання природи забезпечує високий педагогічний потенціал для розвитку обдарованості, а властиві дошкільникові форми мислення (наочно-дійове, наочно-образне), безпосередність сприйняття краси природи, її зв'язків і закономірностей дозволяють формувати його інтелект і розвивати творчість.

Природне середовище характеризується низкою особливостей:

– складністю, смисловим нагромадженням й візуальною визначеністю; передбачає, окрім емоційної чутливості, пізнання логіки предмета у практичній діяльності; забезпечує безпосередній вплив природи на всі сфери особистості;

– спілкування з природою, її явищами й об'єктами збагачує чуттєвий досвід дитини, розвиває її психічні процеси, виховує вміння розуміти і відчувати красу природи, залучає до участі в розв'язанні її проблем.

Завдання програми:

- забезпечувати пізнавальної діяльності і самостійності у природоохоронній діяльності дітей;
- вдосконалювати мовлення й уміння самостійно мислити, логічно розмірковувати, встановлювати найпростіші зв'язки в довкіллі;
- розвивати уміння порівнювати й узагальнювати результати спостережень, сприймати й розуміти красу навколишнього світу;
- творчо трансформувати нові знання і усвідомлено ставитися до явищ, які сприймаються і пізнаються завдяки практичним перетворенням та емоційним співпереживанням.

Програму для обдарованих дошкільників побудовано за такими дидактичними принципами:

- створення проблемного середовища в навчально-виховній діяльності дітей;
- інтегрованого підходу до відбору змісту екологічної освіти дошкільників;
- розвивального навчання і розвиток особистості дитини загалом;
- збагачення психічного розвитку дітей у різних видах діяльності;
- загального орієнтування на неперервність і наступність систем виховання й навчання дітей;
- диференціації та індивідуалізації навчання;
- системного підходу до побудови освітньої моделі;
- визнання діяльності дітей за основу розвитку їх обдарованості.

До змістового компонента екологізації освіти обдарованих дітей ввійшли:

- міждисциплінарні наукові знання про систему “людина – природа”;
- узагальнені знання про складові природного довкілля, практичні вміння і навички безпечної діяльності в оточуючому середовищі, що спрямовані на його перетворення;
- конкретизовані знання про рослини та практичні вміння догляду за ними (поливання, спущування, посадка, прополювання та ін.);
- знання про тварин різних природних зон, особливості їхнього життя, пристосування та практичні вміння догляду за ними (створення умов для життя, годування, прибирання).

Вимоги до змісту програми:

- повнота окреслення проблем екології, їхнього зв'язку з життям;
- узгодженість навчального матеріалу з умовами організації педагогічного процесу;
- двомірність складності педагогічному процесу: за знаннями й уявленнями, за досвідом діяльності, за потребами й інтересами обдарованих дітей;
- диференціація змісту екологічної освіти обдарованих щодо інших однолітків;
- створення необхідних умов для індивідуального розвитку здібностей кожного вихованця.

Рекомендований зміст навчально-виховної програми придатний для реалізації на заняттях з екологічної освіти в педагогічному процесі дошкільного навчального закладу, на інтегрованих заняттях в обсязі різних життєвих просторів: у груповому приміщенні, на ділянці дошкільного закладу; у зелених зонах міста і за його межами (в парку, лісі тощо).

За важливу педагогічну умову забезпечення успішного розвитку інтелектуальних і творчих здібностей старших дошкільників розглядається створення належного розвивального середовища. Система розвивального середовища в програмі побудовано на кореляції форм, методів і прийомів навчання, спрямованих на послідовне розгортання навчального матеріалу і

стимулювання розвитку інтелектуальних і творчих здібностей. Методологія спирається на матеріали теорії розвитку винахідницьких завдань за І.Дичківською, авторських методик О.Савенкова, С.Кеплен і Н.Шумакової. Важливого значення у програмі відводиться народному фольклору, як універсальному та поліфункціональному фактору впливу на різні сфери особистості. Впровадження засобів народної педагогіки в навчально-виховний процес дошкільного закладу освіти уможливорює широкий спектр їхнього застосування в різних видах діяльності дітей, в яких у доступній формі формуються знання та уявлення, розвиваються їхні здібності.

Програма складається з психологічної довідки про обдарованих дітей; орієнтовного змісту навчання і виховання представленого в чотирьох блоках, поділених за логікою змісту з виокремленням навчального і виховного компонентів з дотриманням закономірностей фізичного, психічного й особистісного розвитку дітей; показників інтелектуального й творчого розвитку дітей старшого дошкільного віку; методичних технологій освітньої діяльності; списку рекомендованої літератури.

РОЗДІЛ І

ОБДАРОВАНІ ДІТИ: ПСИХОЛОГІЧНА ДОВІДКА

Обдаровані діти – це діти, яким притаманна специфічно структурована система інтегрування психічних функцій з індивідуальним виміром, що включає пізнавальні потреби та високий рівень інтелектуальних і творчих здібностей. Дошкільне дитинство – найсприятливіший період розвитку образних засобів пізнання. Результати сучасних психолого-педагогічних досліджень учених доводять важливість виявлення обдарованості з раннього віку – періоду інтенсивного прояву і формування здібностей дитини, що найбільше піддається впливу дорослих. Здібності розглядаються як універсальні орієнтувальні дії в довкіллі за допомогою засобів, специфічних для дошкільників. Основними засобами, діями, які творять стрижень здібностей є різноманітні умовні заміники предметів, образні символи і знаки (насамперед різні моделі, схеми, плани). На відміну від знань, умінь і навичок, здібності мають неперехідне значення. Високий рівень їхнього розвитку дозволяє обдарованій дитині швидко орієнтуватися у будь-якому новому завданні, чітко бачити його умови, виокремлювати суттєві відношення, знаходити шляхи його розв'язання у зв'язку зі зміною умов, створювати задуми нових творчих проєктів.

За результатами психолого-педагогічних досліджень учених (К.Хеллер, Д.Богоявленська, О.Дьяченко, М.Веракса, А.Буличова, А.Петровський, О.Савенков, Ю.Гільбух та ін.) розглядають кілька груп ознак, що стосуються особливостей сфери пізнання, психосоціальних особливостей та рівня фізичного розвитку дитини.

До особливостей розвитку пізнавальної сфери дослідниками віднесено:

- допитливість (потреба в розумових враженнях, інтелектуальному стимулюванні);
- надчутливість (здатність бачити проблему там, де інші не бачать жодних утруднень);
- схильність до дивергентних завдань (проблемні й творчі завдання предметної спрямованості);

- оригінальність мислення (здатність висувати нові, несподівані ідеї, що різняться із загальноухваленими);
- гнучкість мислення (здатність швидко і легко знаходити нові стратегії розв'язування, встановлювати асоціативні зв'язки і переходити – в мисленні й поведінці – до абстрактних явищ);
- легкість продукування ідей (продуктивність мислення, здатність до генерування великої кількості ідей);
- легкість асоціювання (здатність до вироблення узагальнених стратегій на основі виявлення прихованих від тривіального погляду зв'язків і відношень та їх подальшої деталізації);
- здатність до прогнозування (здатність мисленнєво уявити спосіб розв'язання проблеми задовго до реального вирішення; інтуїція; здатність уявити можливий варіант дії для її здійснення; здатність реагувати на будь-яку подію заздалегідь);
- висока концентрація уваги (рівень занурення в зміст завдання; можливість успішної налаштованості за наявності перешкод; сприйняття інформації відносно обраної мети);
- зразкова пам'ять (здатність запам'ятовувати факти, події, абстрактні символи, різні знаки);
- здатність до оцінювання (продуктів власної діяльності, розуміння дій і вчинків своїх та інших людей);
- стійкість і широта інтересів (основа різноманітного досвіду, що слугує вихідним матеріалом для комбінаторики, асоціювання та інших важливих творчих операцій).

З-поміж особливостей психосоціального розвитку обдарованих дітей вченими (Ю.Гільбух, О.Дьяченко, В.Моляко та ін.) виокремлено такі:

- самоактуалізація (прагнення самореалізації особистісних можливостей, внутрішнього потенціалу);
- перфекціонізм (прагнення доводити результати будь-якої своєї діяльності до її відповідності найвищим вимогам, моральним, естетичним, інтелектуальним еталонам тощо); соціальна автономність (неприйняття конформізму);

- пізнавальний, моральний, комунікативний егоцентризм (відсутність здатності децентруватися);
- лідерство (схильність керувати іншими дітьми); схильність до змагання (прагнення до конкуренції);
- особливості емоційного розвитку (підвищена вразливість); гумор (здатність бачити комічне в найрізноманітніших ситуаціях).

Щодо фізичних особливостей обдарованих дітей, варто зазначити про наявність протилежних точок зору: згідно з першою – образ інтелектуально обдарованої і фізично слаборозвинутої дитина; відповідно до другої – обдаровані діти зазвичай вищого зросту, міцніші, здоровіші й красивіші проти ординарних однолітків. Окремі узагальнення щодо фізичних даних обдарованих дітей все ж можна зробити. А саме: для обдарованих дітей характерний підвищений потенціал життєвої енергії, що обумовлює нижчу втомлюваність, коротку тривалість сну. І оскільки дитяча обдарованість є умовною характеристикою, то навіть найвидатніші здібності не є прямим та достатнім показником досягнень у майбутньому. Складність прогнозів щодо дітей дошкільного віку може бути обумовлене ознаками вікової характеристики раннього періоду розвитку дитини, його швидких темпів, а не ознаками обдарованості.

Згідно експериментальних досліджень учених загальну обдарованість умовно поділяють на два види: пізнавальна, інтелектуальна (виявляється в завданнях на мислення) і творча (виявляється в завданнях на уяву).

Як засвідчують результати досліджень зарубіжних вчених (Л.Термен, Р.Мейлі, Дж.Равен і Л.Пенроуз, та ін.), успішні діти в “тестах інтелекту” можуть успішно виконувати “креативні тести” і навпаки. Для високого рівня загальної обдарованості властиві інтелектуальна й творча обдарованість, що виражаються по-різному. Можливості розвитку обдарованості обумовлюються переструктуруванням системи засобів розвитку пізнавальних і творчих здібностей.

Побічним результатом оволодіння дітьми засобами розв’язання пізнавальних і творчих завдань виступає підвищення інтересу до пізнавальної діяльності та стійке нарощування

пізнавальної мотивації. Однак пошуки засобів ефективного впливу на розвиток дитячої обдарованості в сукупності всіх її компонентів потребують подальшого дослідження. Відтак дискутуються причини домінування розвитку творчих здібностей над інтелектуальними у старшому дошкільному віці. Пояснюється це тим, що в 5-6 – річному віці, засвоївши поодинокі символи, дитина починає немов “грати” з ними, утворюючи різні комбінації, внаслідок чого з’являється велика кількість дитячих малюнків і влучних метафор.

РОЗДІЛ II

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ І ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Орієнтовний зміст навчання і виховання дітей

Перший блок – Нежива природа – розкриває фактори неживої природи, узагальнює знання про мінливість пір року відповідно до річного обертання Землі навколо Сонця; формує уявлення про вітер, температуру, опади (ознайомлення з перистими, купчастими, шаруватими хмарами та особливостями їх утворення); узагальнює уявлення про повітря, воду, ґрунт та їх властивості; знайомить з видимими явищами Всесвіту, з різноманітністю планет із Сонцем – вогняною зіркою (навколо неї обертаються планети), Землею – планетою, на якій ми живемо (величезна куля, оточена повітрям); значна її частина вкрита солоною водою – морями та океанами, серед яких є суша – тверді материки. Земля має два полюси – Північний і Південний, свій супутник – Місяць – холодну планету у формі кулі, вона обертається навколо Землі. На Місяці відсутня вода, повітря, тепло, отож там не живуть тварини і люди, не ростуть рослини. Знайомить з виникненням життя на Землі, з найдавнішими тваринами і рослинами, задля моделювання еволюційної драбини з найдавніших тварин від найпростіших до людини, розповідає про еволюційні зміни в їхній будові.

Орієнтовна тематика занять: “Перший дощ, гроза, веселка”, “Погода восени, перші приморозки”, “Погода навесні”, “Вода”, “Моя планета”, “Погода влітку” та ін.

Другий блок – Рослини – забезпечує уточнення уявлення про будову рослин і способи їх розмноження; про пристосування рослинних угруповань до умов середовища, про яруси лісу; доводить необхідність багаторярусного розташування рослин для співіснування (скажімо, перший поверх – трави, другий – куці, третій – низькі дерева, четвертий – високі дерева); знайомить з лікарськими рослинами, їх застосуванням у медицині, вчить відрізняти лікарські від отруйних, декоративних, бур’янів та ін

(заняття з розширення уявлень про гриби, їх будову і розмноження, взаємодію з деревами); узагальнюючі щомісячні заняття після вивчення 2-5 тем задля розвитку інтересу й бережливого ставлення до природи, уточнення уявлень про рослинний склад лісу, встановлення причинно-наслідкових зв’язків між неживою природою та зміною стану живої природи, розвиток уявлень про типи лісу (ялиновий, змішаний, березовий, сосновий), формування про тварин-санітарів лісу, уточнення способів їх харчування, доводить необхідність їх існування для екосистеми лісу; підводить до розуміння неможливості вилучення окремих елементів природи без порушення цілісності екосистем.

Орієнтовна тематика занять: як “Дерева взимку”, “Рослини навесні”, “Гриби, їх співжиття з деревами”, “Мохи, лишайники, ягоди”, “Спостереження за гілками у вазі”, “Спостереження за цибулею”, “Зелена служба Ойболита (весняний догляд за кімнатними рослинами)”, “В осінньому парку”, “Санітари лісу”, екскурсія до парку “Початок зими” та ін.

Третій блок – Тварини – передбачає формування понять “хижі – травоядні тварини”, “дикі – свійські тварини”; вчить встановлювати зв’язки між зовнішнім виглядом, будовою, поведінкою і харчуванням тварин, розвиває вміння їх класифікувати; розширює уявлення про птахів, їх зовнішній вигляд, будову, поведінку; формуються узагальнені поняття про осілих і перелітних птахів, про хижих, комахоїдних і рослинноїдних птахів; вчить встановлювати причинно-наслідкові зв’язки (зовнішній вигляд, будова, поведінка з місцем проживання чи особливості харчування зі змінами в природі тощо); формує уявлення про різноманітність комах (жуки, метелики, бабки, бджоли, мурахи), особливості їх зовнішнього вигляду і будови (три частини тіла – голову, груди, черевце, 6 ніг, у багатьох є крила), поділ комах на хижих і травоядних, ворогів комах, які ними харчуються; поглиблює знання про способи пересування комах і способами їх захисту комах (жало, забарвлення тощо), вчить встановлювати зв’язки між будовою їх тіла і характером їжі: між забарвленням, середовищем проживання і поведінкою; комах, які живуть сім’ями – мурахи, їх “професії”, значення для всієї мурашиної сім’ї, про будинок – мурашник.

Орієнтовна тематика занять: “Підготовка тварин до зими”, “Лісові малюки”, “Життя тварин взимку”, Хижі та травоядні тварини”, “На південь”, “Життя птахів взимку”, “Приліт птахів”, “Метелики на лузі”, “Хижі й травоядні комахи”, “Порівняння тварин свійських з дикими”, “Будинки лісових тварин” та ін.

Четвертий блок – Людина – знайомить з будовою організму людини (кістково-м’язевою, дихальною, травною та нервовою системами); формує уявлення про внутрішні органи, їх значення та особливості будови тіла людини; елементарні теоретичні знання й уміння надати першу допомогу в екстремальних ситуаціях (отруєння, опіки, травми); вчать накладати пов’язки на різні ділянки тіла, знайомить з основними видами перев’язок тощо; сприяє усвідомленню важливості умінь оцінювати, розвивати навички спілкування за правилами: повага до старших, уміння прислуховуватися до їх думки, виконувати прохання; вчить створювати “Генеологічне дерево предків”; знайомить з історією свого міста, його пам’ятками, підприємствами, вулицями на екскурсіях (краєзнавчий музей).; збагачує знання про історію рідної країни, її географічне місцезнаходження, продовжує знайомити з столицею України Києвом, його пам’ятками; блок формує поняття “юний еколог”: дитина, яка любить природу, піклується про живі істоти удома і в дитячому садку, створює для них належні умови життя; повідомляє знання про Червону книгу (її назву, зміст, причини створення і кольори сторінок); уточнює правила поведінки в природі, їх практичну реалізацію на прогулянках і екскурсіях до лісу чи до річки; подає знання про заповідники, їх існування; встановлює зв’язок між зникненням тварин і рослин та діяльністю людини.

Орієнтовна тематика занять: “Мої батьки”, “Моє місто”, “Моя країна”, “Кровоносна система”, “Внутрішні органи людини”, “Дихальна система”, “Перша допомога”, “Червона книга”, “Юні екологи”, “Збирання врожаю”, “Заповідники” та ін.

2.2. Інтелектуальний розвиток дітей старшого дошкільного віку: показники виміру

Прогнозування. Здатність уявити результат вирішення проблеми до того, як її буде вирішено, передбачити можливі наслідки дії до її здійснення.

Виявляється в процесі розв’язування навчальних завдань, прогнозування наслідків проявів життя: віддалених у часі, відносно елементарних подій, можливостей прогнозування розвитку соціальних явищ.

Словник. Великий словниковий запас – одночасно результат і критерій розвитку розумових здібностей дитини.

Виявляється у використанні великої кількості слів у мові, в умінні (прагненні) “будувати” складні синтаксичні конструкції, в характерному для обдарованих дітей вигадуванні нових слів для позначення нових (введених ними) понять або уявлюваних подій.

Здатність до оцінювання. Результат критичного мислення, який передбачає можливість не лише розуміння власних думок і вчинків, а й дій інших людей, забезпечує самоконтроль, упевненість в собі, у своїх здібностях і рішеннях, що передбачає формування підґрунтя для самостійності.

Виявляється в здатності об’єктивно характеризувати розв’язання проблемних завдань, учинки людей, події та явища.

Здатність до аналізу і синтезу. Аналіз – лінійна, послідовна, логічна, точна обробка інформації, яка передбачає вирішення складових. Синтез – навпаки, її синхронізація, об’єднання в єдину структуру.

Найяскравіше **виявляється** при вирішенні логічних завдань і проблем. Разом із тим може бути виявлена практично в будь-якому виді діяльності дитини.

Класифікація й категоризація. Це психічні процеси, що мають вирішальне значення для структурування нової інформації і передбачають одиничних об’єктів у класи, групи і категорії.

Виявляється, крім спеціальних логічних завдань, у найрізноманітніших видах діяльності дитини (приміром, у прагненні

ні до колекціонування, систематизації одержуваних матеріалів тощо).

Висока концентрація уваги. Дана якість зазвичай виражається в двох основних особливостях психіки: а) високий ступінь зануреності в завдання; б) можливість успішного сприйняття інформації, що належить до обраної мети.

Виявляється в схильності до складних і порівняно довготривалих занять; характеризується “низьким порогом відволікання”, що виявляється у швидкій втомлюваності, нездатності довго займатися однією справою.

Пам’ять. Здатність дитини запам’ятовувати факти, події, абстрактні символи, різні знаки – важливий індикатор обдарованості – здатність оперативно вилучити з пам’яті потрібну інформацію.

Прояв різних видів пам’яті (довготривалої та короткотривалої, смислової та механічної, образної та символічної) легко *виявити* в процесі спілкування з дитиною.

2.3. Показники виміру творчості дітей старшого дошкільного віку

Допитливість (пізнавальна потреба). виражається в прагненні до пізнання нового, невідомого.

Виявляється у пошуку нової інформації, нових знань, у постійному прагненні ставити багато запитань, у незгасаючій дослідницькій, творчій активності (бажання розбирати іграшки, досліджувати поведінку тварин тощо).

Надчутливість до проблем. Здатність бачити проблему там, де інші нічого незвичайного не помічають, – важлива характеристика творчої людини.

Виявляється у здатності виявляти і ставити проблеми.

Продуктивність відображає здатність до продукування великої кількості ідей.

Виявляється у здатності формулювати словесні чи зображувальні ідеї і вимірюється числом результатів, відповідно до вимог завдання. Продуктивність різна в різних завданнях

одного комплексу. Низькі значення продуктивності зніційовано детальною розробленістю відповідей під час виконання завдань у формі малюнка. Водночас, можуть спостерігатися в загальмованих, інертних чи недостатньо вмотивованих відповідях дітей.

Гнучкість характеризує здатність дітей висувати оригінальні ідеї, легко поєднувати способи розв’язання проблем. Цей показник використовують щодо продуктивності, оскільки показник різноманітності відзначається і за різної загальної кількості запропонованих ідей. Низькі показники гнучкості засвідчують про загальмованість мислення, низьку поінформованість, обмеженість інтелектуального розвитку, нерозвинену мотивацію.

Оригінальність характеризує здатність до продукування ідей, що різняться від очевидних, стандартних. Оригінальність рішень передбачає здатність уникати очевидних і тривіальних відповідей.

Виявляється у високій інтелектуальній активності і здатності до швидкого розумового поступу чи уникнення перешкод під час пошуку рішення. Водночас, ці прояви не є імпульсивними, оскільки є усвідомленими.

Розробленість ідей характеризує високу успішність дитини, здатної до винахідництва, цікавої ігрової та конструктивної діяльності.

Виявляється у створенні нових сюжетів, конструкцій. Надмірно висока гнучкість може відображати і нездатність дитини дотримуватися єдиного способу мислення. Отож, у процедурі визначення творчої обдарованості важливо дотримуватися аналізу її проявів, враховувати особливості загального розумового розвитку дитини, її психічного стану під час обстеження.

РОЗДІЛ III ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДНЗ

Для розвитку природної допитливості дітей та їх чутливості у сприйнятті довкілля, відзначають й схвалюють оригінальність їхніх суджень і дій на заняттях. Методика занять активізації мислительної діяльності дітей в програмі "Природа – джерело обдарованості" спрямовується на цілеспрямований розвиток уяви й фантазії дошкільників як першооснов їх творчого мислення.

З огляду на це актуалізується дитяча діяльність, а саме важливого значення надається розвитку пошукової діяльності дошкільників. Відповідно, в програмі подано систему методичної роботи. Методам притаманний розвивальний характер, поєднаний з традиційними та специфічними формами організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку.

3.1 Методи розвитку інтелектуальних здібностей дітей старшого дошкільного віку

Продуктивні методи: спостереження, знаходження зв'язків і закономірностей у природі, аналіз і синтез предметів та явищ природи, методи конкретних ситуацій, інциденту, занурення, відкриттів

Метод *спостереження* – це основний метод, що забезпечує екологічну освіту і стимулює розвиток логічного, конвергентного мислення. Доцільність використання методу спостереження обумовлено характером знань, доступним дітям дошкільного віку. Їх основний обсяг – це уявлення про образи об'єктів, явища природи, які попередньо сприйнято. В розробленій програмі "Природа – джерело обдарованості" спостереження використовуються для формування в дітей уявлень про різноманітність рослинного і тваринного світу, об'єктів неживої природи, розпізнавання особливостей, їх властивостей, ознак, якостей. У спостереженні беруть участь сенсорні й мислительні процеси

з оперттям на емоційно-вольову сферу дитини, забезпечуючи високу результативність умінням розуміти пізнавальні завдання, сприймати план спостереження, відповідати на запитання дорослих, самостійно ставити короточасні цілі, використовувати опановані способи пізнання в нових умовах та ін. Цілеспрямовані спостереження уможлиблювали формування не лише конкретних, а й узагальнених уявлень, вчать дітей орієнтуватися в значущості ознак об'єктів і явищ.

Види спостережень:

- розпізнавальне спостереження (забезпечує накопичення яскравих, живих знань дітей про природу);
- спостереження, що сприяють формуванню в дітей уявлень про ріст і розвиток рослин й тварин, сезонні зміни, працю людини в природі та ін;
- чуттєве сприйняття об'єктів природи (забезпечує формування і розвиток у дітей чітких уявлень про тварини й рослини, про сезонні явища природи).

За допомогою методу *конкретних ситуацій* розвивають у дітей здатність аналізувати і самостійно формулювати пізнавальні завдання (пропонують описувати ситуацію з метою самостійного визначення ними подальшого пошуку).

Кожне завдання проектується з кількома варіантами вирішення, обговорення їх на завершальному етапі. Під час аналізу ситуації дітям дають можливість звертатися до додаткових джерел інформації (малюнки, кінофільми, відеозаписи тощо).

Метод інциденту – проектують на ускладнення конкретних ситуацій засобами введення низки несприятливих умов (скажімо, в групі на кімнатній рослині з'явилась аномальна ознака і діти намагаються їх усунути). Дітям пропонують критично проаналізувати ситуацію і запропонувати власний вихід з неї, використовуючи прийоми інформаційного пошуку.

Метод занурення – пропонується навчальний матеріал у формі узагальнених понять (тварини, рослини і т.д.). Відтак дітям деталізують інформацію: тварини – дикі, домашні; мешканці різних природних зон – тундри, пустелі, саванни; ссавці і безхребетні тощо. Це допомагає дитині вибрати правильне рішення й обґрунтувати його.

Методом відкриттів залучають дитину до навчального процесу, сприяють підвищенню ефективності засвоєння нею знань, формуванню впевненості у своїх можливостях, вихованню певної самостійності в обстоюванні власних суджень стимулюють її інтелектуальні зусилля. За допомогою методу відкриттів вчать виявляти міжпредметні залежності, виробляти навички самостійного вирішення проблем, досліджувати й аналізувати ситуації. Педагог використовує складні ситуації в ознайомленні з предметами та явищами природи задля застосування набутих навичок для вирішення завдань.

Метод моделювання. Оскільки в природі значну кількість зв'язків приховано від безпосереднього сприймання, використовують методи унаочнення таких зв'язків, дослідження складних процесів і об'єктів шляхом їх спрощеної презентації в моделях. За допомогою моделей відносно легко і швидко вдосконалюється орієнтувальна діяльність, формуються перцептивні, інтелектуальні й практичні дії, відбуваються зрушення в розвитку мислення, в тому числі дивергентного та конвергентного.

Метод демонструє багатоманітність природних явищ у безпосередньому оточенні дітей, забезпечує доступне їх пізнання через спостереження шляхом моделювання (полохливу і приховану поведінку життя диких тварин, мінливість організмів, циклічні сезонні зміни, зв'язки і залежності в природних угрупованнях, окремі явища та ін.). Модель виступає об'єктом дослідження і засобом пізнання іншого об'єкта. Знання, якими опанували діти внаслідок моделювання, не завжди мають самостійне значення в пізнанні, однак дошкільники можуть переносити їх у діяльність за інтересами.

У моделюванні за найсуттєвішу мислительну операцію розглядають абстрагування, завдяки якому діти відтворюють не всі явища, а лише певну систему зв'язків усередині явища, які можна відокремити від інших зв'язків і сторін спостереження. Моделюванням передбачає наявність суб'єкта, який досліджує закономірності предметів і явищ природи; об'єкта дослідження і моделі, що опосередковувала відношення суб'єкта з об'єктом.

Етапи моделювання:

Перший етап – актуалізація попередньо накопичених знань про оригінал, які зафіксовано в описі об'єкта, що моделюється;

Другий етап – вибір моделі, яка досить легко піддається дітям для вивчення (можна створити її штучно).

Третій етап – дослідження моделі і завершення її пізнання перевіркою об'єктивних даних про неї з подальшим включенням їх до обсягу основних знань.

За формою моделі поділяються на: матеріальні (діючі моделі певної споруди тощо); зображувальні (різноманітні динамічні схеми, малюнки, креслення з сутністю процесу вивчення чи структури предмета); мислительні чи логічні (описи в словах, у формулах, умовних кодах тощо).

З узагальнених ознак моделі виокремлюють:

- 1) модель заміщення об'єкта дослідження;
- 2) модель-носії нової інформації.

Важлива гносеологічна функція моделі полягає в тому, що вона є проміжною ланкою між абстрактним, теоретичним мисленням і об'єктивною діяльністю. Переведення абстрактних наукових понять на наочно-образну мову сприяє засвоєнню дітьми основних наукових знань.

Моделювання уможливило встановлення зв'язків між чуттєвим і логічним, переходом від конкретного до наукових абстракцій і, навпаки, від абстрактного, понятійного мислення до звичних для дитини чуттєво-наочних образів. Можливість і доцільність використання моделювання обґрунтовано тим, що воно дозволяє виокремлювати в матеріалі найсуттєвіше і сприяє систематизації та узагальненню, повторенню та закріпленню матеріалу.

Таким чином, у використанні моделей і моделювання в навчанні виокремлюють два аспекти:

- по-перше, моделювання є об'єктом вивчення;
- по-друге, – засобом навчання (модель – предметне, графічне чи дійове зображення, а моделююча діяльність – процес її створення).

Дії наочного моделювання реалізуються за такими двома напрямками:

- Перший – розширення діапазону відношень, що моделюються (робота з графічним планом: для ознайомлення з просторовими відношеннями і графічними моделями використовували конструктивні завдання); перехід до моделювання часових і логічних відношень, наприклад, (шляхом умовних позначень погоди “хмарно” – “сонячно”);
- Другий – зміни рівня узагальнення відношень, що моделюються (опановують моделюванням конкретних ситуацій, а згодом – створюють узагальнюючі моделі когнітивного характеру: кола Ейлера; рух від моделей “іконічного” характеру, які зберігають певну подібність з об’єктами моделювання, до моделей з чисто умовним зображенням).

Види моделей для використання в дошкільному закладі:

- предметні – глобус (модель Землі),
- графічні – географічна карта (планета на площині паперу): календарі природи – графічні моделі з відображеннями різноманітних природних явищ і подій та ін.

Окрім моделювання закономірних процесів природи, з дітьми виготовляють моделі з відтворення окремих об’єктів природи, що дозволяє дошкільникам пізнати їх сутність. Графічне моделювання використовують для створення карт-схем приміщення групи, ділянки дитячого садка, території найближчого природного оточення. Моделювання простору життєдіяльності дитини допомагає їй по-особливому глянути на оточуючий світ. Складання карт-схем є доцільним для створення екологічних стежин, визначення маршрутів у природі, для постійних прогулянок та екскурсій.

3.2 Методи розвитку творчих здібностей старших дошкільників

Методи активізації пошуку: метод фокальних об’єктів, мозковий штурм, синектика; усний лабіринт; асоціації; пошуку

причин і наслідків подій; створення дитиною власних дослідницьких проектів

Метод фокальних об’єктів – сутність полягає в перенесенні властивостей одного предмета на інший. “Фокальним” називають об’єкт, який перебуває у центрі уваги. Для цього методу характерне вирішення наступних завдань: створити щось нове, видозмінюючи або вдосконалюючи реальний об’єкт; ознайомити дітей з чимось новим чи закріпити раніше набуті знання, розглядаючи предмет з незвичного боку; скласти розповідь чи казку про об’єкт, який розглядається, використовуючи приказки, прислів’я, загадки з виявленими ознаками; проаналізувати твір усної народної творчості.

При використанні методу слід дотримуватися певного алгоритму роботи (за І.Дичківською): -

- при розгляді (змінюючи) будь-якого об’єкту, мимоволі обрати будь-який інший предмет (2-3), який не стосується фокального слова;
- для вибору такого предмета (кількох предметів) дітям пропонують картинки, іграшки, яскраві предмети;
- коли предмет (предмети) знайдено, йому (їм) потрібно надати 5-10 визначень: “Який він (вона, воно, вони)?”;
- дібрані ознаки докладаються до слова у фокусі; отримані словосполучення аналізуються;
- коли потрібне (цікаве) словосполучення знайдено, треба надати фокальному слову потрібних якостей. Для цього слід ввести до фокального об’єкта йому не властиві елементи, що зумовлюють його видозміни.

Приміром, слово у фокусі – рушник. Слова – помічники: руки – працюваті, золоті; бабусині; яблуня – квітуча; різнокольорова (в різні пори року); струнка, плоди.

Завдання: скласти казку (або розповідь) про фокальний об’єкт, використовуючи знайдені визначення.

“У бабусиній хаті висить на кілочку рушник. Його вишили працюваті руки. Узори на рушнику лягають струнками рядами квітучих квітів, вони різнокольорові, незвичайні. Це – плоди бабусиних золотих рук.”

Метод *мозкового штурму*. Найбільш ефективний метод для подолання психологічної інерції, і за допомогою якого можна отримати максимальну кількість нових ідей у мінімальний термін. Це побудований особливим чином колективний пошук нетрадиційних шляхів розв'язання проблем. Мозковий штурм може виникнути незаплановано, стихійно при вирішенні якогось пізнавального завдання, під час гри-заняття тощо. Скажімо, при обговоренні питання “Як назбирати найбільше найкращих грибів?” діти пропонують: “попросити про допомогу Лісовика”, “подивитися перед мандрівкою в ліс кінофільм про гриби”, “одягнути спеціальні окуляри”, “запитати у дерев, де ростуть найкращі гриби”, “попросити гриби: “Вийдіть нам назустріч!””, “заглянути під листочки, які піднялись над травою, - під ними може бути грибок”, “коли знайдеш один, слід подивитися пильніше біля нього: десть тут має бути ще” тощо. Особливість проведення методу полягає в тому, що діти під час обговорення самі коректують висловлені ідеї, аналізують їх. Метод діє найбільш ефективно за умови дотримання правил:

- доцільно працювати з підгрупою від двох до семи дітей;
- дітям дати таку установку: можна висловлювати будь-яку думку, оскільки її критикувати не можна;
- необхідно заохочувати вільне асоціювання: чим незвичніша ідея, тим вона є цікавішою;
- стимулювати якнайбільшу кількість ідей;
- все висловлене можна комбінувати довільно;
- наприкінці слід зробити підсумок, тобто визначити найбільш цікаву ідею.

Заняття у формі “мозкового штурму” можуть проводитись на початковому або на завершальному етапі вивчення конкретної теми.

Метод *синектики* в перекладі означає “об'єднання різно-рідних елементів”, уможливує знаходження дітьми творчих рішень, тренування уяви й об'єднання несумісних елементів. Метод стимулює два види процесів творчості: неоперативний (некерований) – інтуїцію, натхнення; оперативний (керований) – використання різних аналогій.

Коли дитину цілеспрямовано вчити застосовувати аналогії, то можна підвищити ефективність творчого мислення. Дітям важливо вміти перетворювати незвичне у звичне і навпаки. Головним є побачити щось знайоме за новою, незвичною для них ситуацією.

Цікавими, скажімо, є запитання: “Як можна використати вазу для квітів?” Відповіді дітей можуть бути найрізноманітнішими: “Щоб носити у ній тенісні м'ячики”, “Щоб зберігати воду”, “Переносити на голові, щоб було правильне положення тіла” тощо.

Розрізняють кілька видів аналогій: пряма, фантастична, емпатійна.

Пряма аналогія: об'єкт порівнюється з об'єктом з іншої сфери, при цьому виявляється їхня схожість з огляду на певні властивості або відношення (аналогія за формою: книга - двері, плитка шоколаду, цеглина тощо, компонентна аналогія: сніг - морозиво; вата - хмара; піна - солодка вата; функціональна аналогія: машина - кінь, мурашка, віслучок, сороконіжка, потяг; вітер - пилесмок, вентилятор; аналогія за кольором: сонце - кульбабка, банан, лимон; аналогія за ситуацією та станом явищ і предметів – тиха година - захід сонця, догораюча свічка; аналогія за властивостями, які вимагають відповіді на запитання “який (яка, яке, які)?”: повітряна кулька (яка?) - гумова: галоші, купальна шапочка; комплексна аналогія - одночасне використання різних видів прямої аналогії).

Розвиваючи й комбінуючи різні види прямої аналогії, пропонуємо *метод гірлянд та асоціацій*. Гірлянди аналогій формуються у вигляді списку слів (це можуть бути окремі частини мови, а також поєднання слів). Йдучи від основного слова, складають ланцюжок слів. Кожна нова асоціація відшукується не за першим, а за останнім словом, наприклад, народних прислів'їв, приказок, тощо: “Кригою скутий місяць лютий”, “Лютий лютує тому, що на світі довго бути не доводиться йому”, “Лютий води підпустить, березень підбере”, “Лютий зиму замикає, новому сезону доріжку відкриває”. Ланцюжок прикмет закінчується довільно чи словом-початком гірлянди. Кожна дитина знаходить якнайближчу їй за настроєм аналогію

Фантастична аналогія - аналогія, яка здатна будь-яку дію перенести в казку, використати чарівництво, фантастичних і казкових звірів, комах, прибульців з інших планет для розв'язання певного завдання. Діти уявляють способи вирішення означеної проблеми казковими персонажами. Наприклад, "Як пан коцький жив би у лісі якби не було лисички?".

За *емпатійної аналогії* дитина ототожнює себе з об'єктом, що розглядається, вживається в образ об'єкта, намагаючись виявити почуття за логікою головного принципу емпатії – ввійти в роль когось, або чогось. Скажімо, дитині пропонують: "А що, коли ти перетворився б на колобок? Про що ти мрієш? Кого ти боїшся? З ким би ти потоваришував?" Або: "Уяви, що ти метелик. Для чого ти живеш? Хто твої друзі? Що ти любиєш їсти?".

Метод *моделювання маленькими чоловічками (ММЧ)*. Ігри з використанням "маленьких чоловічків" допомагають пояснити й змодельовати внутрішню будову предметів і речовин, фізичну суть явищ і процесів, що відбуваються у живій та неживій природі (наприклад, як з води утворюється пара). Суть методу ММЧ полягає в тому, що потрібно уявити: всі речовини, предмети, об'єкти, явища складаються з безлічі маленьких чоловічків, причому живих, мислячих. Вони можуть пересуватися або виконувати якісь дії; ті, що утворюють тверду речовину або предмет, міцно тримаються за руки, і щоб роз'єднати їх, треба прикласти певне зусилля. Чоловічки рідкого тіла стоять поряд і легенько торкаються один одного плечима: їх зв'язок не дуже міцний і можна легко відділити одного або декількох чоловічків (наприклад, відлити трохи води зі склянки). Газоподібну речовину утворюють чоловічки, які бігають, стрибають, літають незалежно один від одного.

Цей метод допоможе педагогам у доступній формі пояснити дітям процес перетворення різних речовин і навіть утворення електричного струму.

Метод створення власних *дослідницьких проектів* є особливо цінним для розвитку обдарованих дітей і поширюється на всі сфери їх життєдіяльності. Методика "дослідницького навчання" полягає в створенні на ігровій основі з використанням

нескладного спеціального обладнання – "дослідницького фартушка" і карток керівництва дослідницькою роботою дитини. Кожен етап цієї роботи відображено в написах на кишеньках фартушка. Виокремлено чотири етапи дослідження:

Перший – вибір теми (самостійне обрання теми, її запис на картку чи використання заздалегідь підготовленої картинки). Картку з записом (картинкою) викладають в кишеньку з написом "Тема". Її коректують, звужують чи розширюють. Скажімо, тему "Рослини" звужують до теми "Фруктові дерева".

Другий – постановка питання (в інших кишеньках фартушка - питання, а на них написані слова, які є ключовими для запитань. Скажімо: Види: які бувають види (фруктових дерев)? Функції: які функції виконують (фруктові дерева)? Властивості: які властивості (фруктових дерев)? Вплив: на що впливають (фруктові дерева)?

Третій – проведення дослідження (збір інформації та її запис на листочках; хто не вміє писати – занотовують в малюнках чи кладуть в кишеньки підготовлені заздалегідь малюнки, аплікації).

Четвертий – підведення підсумків (зібрану інформацію з кожної кишеньки аналізують і, порівнюючи виокремлюють найважливіші факти). Результати роботи оформляють в усному повідомленні чи в малюнках.

На всіх етапах роботи, враховуючи оригінальність кожної форми організації навчальної діяльності, очікуваним результатом є розвиток творчих здібностей, опанування дитиною новими знаннями, уміннями і навичками. Особливо цінним при використанні цього методу з дошкільниками є досвід самостійної, творчої, дослідницької діяльності, нові знання і вміння дітей, які творять спектр їх психічних новоутворень, що відрізняє творця від виконавця.

3.3. Форми організації навчальної діяльності

Клас-лабораторія. Для цієї форми організації навчального процесу створюють спеціальне розвивальне середовище, в

якому дитина знаходить стимули для самонавчання й саморозвитку: предмети природи (насіння рослин, листя для гербарію тощо), куточки для ігор з водою, для роботи з глиною, будівельним матеріалом тощо. Результати виконаної роботи розглядають і обговорюють колективно. Важливо щоб діти самі висловлювались про них критично чи схвально. Головне завдання полягає у створенні умов для розвитку кожної дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Експрес-дослідження з колективною участю всіх дітей в оперативному дослідженні за тематикою індивідуальною для кожної дитини. Діти одержують такі завдання: поспостерігати і визначити, які птахи живуть у парку; виявити основні ознаки весни, що простежуються у природі тощо. Особливого значення надається заключній частині, коли всі сідають в коло і коротко повідомляють про результати індивідуальних досліджень. Запитання і обговорення повідомлень мають бути колективними.

Навчальні турніри є особливо цікавими для дітей. Їх проводять після вивчення великої теми (наприклад, свійські тварини) шляхом поділу дітей на команди. Кожен учасник отримує на картці завдання із певним запитанням, на яке потрібно дати відповідь. Перемагає команда з максимальною кількістю балів.

Міні-курси забезпечують перехід від занять-лекцій до занять-семінарів і до самостійних досліджень дітей на практиці. Монолог педагога поступається спершу діалогу з дітьми, а відтак – їх дослідницькій діяльності.

Перший етап – забезпечення інформаційно-рецептивної спрямованості навчальної діяльності, надання первинної інформації дітям (наприклад, про життя тварин у пустелі). Основним завданням дітей є її сприйняти, осмислити і запам'ятати.

Другий етап – репродуктивний. За питаннями чи завданнями діти відтворюють елементи вивченого матеріалу з подальшим проблемним викладом. Ставлять проблему і самі її вирішують, демонструючи шляхи її розв'язання (скажімо, пошук їжі тваринами у пустелі). Це є зразком наукового пізнання, наукового вирішення проблем.

Третій етап - частково-пошуковий. Його завдання - опанування досвідом творчої діяльності (вміння бачити проблему, висловлювати припущення, формулювати гіпотези, визначати поняття тощо). У результаті дітей підводять до дослідницької практики (розгляд тварин природної зони – пустелі, відзначають особливості будови їх тіла, харчування і умов життя, проводять невеликі досліди тощо). Міні-курсами передбачено поступове перетворення дитини із слухача в співрозмовника, а згодом – у дослідника.

Взаємне спілкування шляхом *взаємного навчання*: діти з дітьми, діти з батьками, батьки з дітьми. Уроки для дорослих, де дошкільники навчають своїх батьків складати вірші, казки, укладати букети, композиції тощо.

Для цієї форми організації використовують ігри психотехнічного змісту.

Гра “Фантазія”.

Мета – розвивати творчі здібності, виховання впевненості в своїх можливостях.

Дітям пропонують зручно сісти і увяйти: “Ти біжиш гарячим піском на пляжі до теплої води...”, “... гладиш м'яке хутро маленького кошеняти” тощо. Діапазон рефлексій розширюють самі діти, які пригадують приємні відчуття від сприйняття навколишнього світу.

Гра “Чарівні перетворення”

Мета – виховувати творчу уяву засобами креативних рухів (творче спонтанне самовираження дитини, її фантазії). Під бадьору музику ходити кімнатою, коли музика стихла, зупинитись і зображувати те, що пропонує вихователь (перетворитися на Бабу-Ягу, продемонструвати рухи танцюриста тощо).

Діти самі можуть обирати образи для зображень відповідно до характеру музики, відгадувати, кого зображували інші, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. – М.: Просвещение, 1982. – 167с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: Ред. ж-лу “Дошкільне виховання”, 1999. – 59с.
3. Бібік Н.М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів. – К.: Віпол, 1998. – 199с.
4. Губенко О.В. Ранній розвиток здібностей дитини: Метод. рекомендації для тренерів / І.Д. Зверева (заг.ред.), Г.М. Лактіонова (заг.ред.). – К.: Науковий світ, 2002. – 39с.
5. Державна національна програма “Освіта”: Україна XXI століття. – К.: Райдуга, 1994. – 61с.
6. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидав, 2004. – 352с.
7. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук.ред.О.Л.Кононко. – К.: Ред. журн. “Дошкільне виховання”, 2003. – 243с.
8. Костюк Г.С. Здібності та їх розвиток у діяльності. – К., 1963. – 80с.
9. Кулачківська С.Є Дароване природою потребує уваги: Розвиток здібностей у дітей // Дошкільне виховання. - 1995.- №34. – С.10-11.
10. Надія. Програма навчання й виховання обдарованих дітей дошкільного віку. – Одеса, 1994. – 197с.
11. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дошкільників. – К., 1993. -156с.
12. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. – Львів: Світ, 1994. – 144с.
13. Лисенко Н.В. Практична екологія для дітей. – Івано-Франківськ, 1999. – 156с.
14. Моляко В.О. Концепція виховання творчої особистості. – К.: Рад.школа, 1991. – 62с.
15. Оксененко Н. Розвивальні завдання // Дошкільне виховання. – 1997. – №4. – С.11-15.
16. Про дошкільну освіту: Закон України / Педагогіка українського дошкілля. Лисенко Н.В., Кирста Н.Р. – Івано-Франківськ.: Плай, 2001. – С.179-184
17. Про освіту: Закон України від 23 березня 1996р.// Виховна робота в закладах освіти України. Випуск II. Київ. – 1998. – С.43-76.
18. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників. – К.: Редакція ж-лу “Дошкільне виховання”, 2002. – 174с.
19. Проскура О.В. Обдаровані діти // Дошкільне виховання. – 1992. – №2-3. – С.4-5.
20. Проскура Е.В. Развитие познавательных способностей дошкольника. – К., 1985. – 125с.
21. Савенков А.И. Основные подходы к разработке концепции одаренности // Педагогика. – 1998. – №3. – С.24-29.
22. Шумакова Н.Б. Возраст вопросов. – М., 1990. – 123с.
23. Яришева Н.Ф. Методика ознайомлення дітей з природою. – К.: Вища школа, 1993. – 255с
24. Kaplan S. Curricular and programmatic concerns; Educating the preschool /primary gifted and talented. Ventura CA; Ventura County Superintendent of Schools, 1980.

Комп'ютерна верстка: *Кузишин Г.*

Підписано до друку 06.09.2006 р. Папір ксероксний. Формат 60x84₁₆.
Гарнітура "Times New Roman". Віддруковано на різнографі.
Умов. друк. арк. 16,3. Наклад 300 (попередній наклад 100).

Науково-методичний центр "Українська етнопедagogіка і народознавство"
АПН України і Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника.
76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57.

